

УДК 378

Наталія Сідаш

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ШКІЛ

У статті досліджується проблема формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл. На матеріалі вивчення філософської, психологічної та педагогічної літератури розкриваються різні наукові підходи до вирішення цієї проблеми. З'ясовані чинники та умови, що мають найбільший вплив на формування, становлення та розвиток у майбутніх викладачів педагогічної свідомості. Розглядається проблема розвитку педагогічних цінностей у майбутніх викладачів вищих шкіл.

Ключові слова: формування педагогічної свідомості, майбутні викладачі, вища школа, чинники та умови формування педагогічної свідомості, педагогічні цінності.

В статье исследуется проблема формирования педагогического сознания у будущих преподавателей вузов. На материале изучения философской, психологической и педагогической литературы раскрываются различные научные подходы к решению этой проблемы. Выявлены факторы и условия, оказывающие наибольшее влияние на формирование, становление и развитие у будущих преподавателей педагогического сознания. Рассматривается проблема развития педагогических ценностей у будущих преподавателей высших школ.

Ключевые слова: формирование педагогического сознания, будущие преподаватели, высшая школа, факторы и условия формирования педагогического сознания.

The article deals with the problem of pedagogical consciousness formation of future high school teachers. Various scientific approaches to this problem solving are disclosed on the material studying philosophical, psychological and pedagogical literature. The factors and conditions that have the greatest impact on the formation, establishment and development of future teachers' pedagogical consciousness have been found out. The problem of pedagogical values' development of future high school teachers is being considered. One of the most important periods of the pedagogical consciousness formation of future high school teacher is his training at high school. It is during this time that skills, experience, knowledge and pedagogical skills of high school teachers may significantly affect the formation, establishment and development of pedagogical consciousness of the student, as a future high school teacher. It is hard to deny the fact that the educational process is not only the formation of knowledge, skills and abilities of the student, but the development of his personality with well-defined life position and pedagogical conscience as well.

Key words: pedagogical consciousness formation, future teachers, high school, factors and conditions of pedagogical consciousness formation, pedagogical values.

Освіта – це індустрія, спрямована на майбутнє.

С. П. Каница

Процеси, які відбуваються в соціально-політичному та економічному житті будь-якої країни (Україна не є винятком) обов'язково будуть впливати на освітню сферу, і в першу чергу, на вищу освіту, яка є найчутливішою до суспільних змін та перетворень.

В наш час стрімких, демократичних перетворень, головним у формуванні сучасного життя є конкурентоздатність, інформованість та компетентність. Все це, на наш погляд, дуже сильно впливає на істотні зміни у системі освіти нашої держави. Суттєві зміни в системі вищої школи, які полягають в оновленні сучасного змісту навчання та виховання майбутніх викладачів вищої школи, в удосконаленні існуючих підходів, організації педагогічної практики майбутніх викладачів дало б змогу підготувати висококваліфіковану компетентну особистість з високим рівнем педагогічної свідомості, здатної самостійно та творчо вирішувати сучасні педагогічні задачі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що актуальність формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл полягає у тому, щоб надати допомогу останнім в життєвому самовизначенні, самостійності, розвивати в них творчий потенціал, прищеплювати духовні та моральні цінності людства.

Проблеми педагогічної свідомості сучасних викладачів та її зміни у зв'язку з проблемою удосконалення педагогічної підготовки майбутніх викладачів досліджували: О. Абдуліна, В. Адольф, В. Журавльов, І. Огородніков, В. Сластьонін та інші. Процес формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл привертав увагу таких дослідників, як: В. Бабаскін, Г. Баубекова, Т. Боровкіна, А. Бусигіна, А. Деркач, В. Ісаєв, О. Корінькова, Н. Костіна, М. Ситникова, О. Цокур, З. Єсарева. Шляхи формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів розглядали: Г. Акопов, Д. Ронзін, О. Тихомирова.

Ціль статті – з'ясувати, які чинники мають найбільший вплив на формування, становлення та розвиток у майбутніх викладачів педагогічної свідомості, які види педагогічної діяльності можна вважати головними на різних етапах навчання у вищій школі, що призводять до формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сформованість високого рівня педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл може бути забезпечена, на наш погляд, цілою низкою відповідних чинників та умов, завдяки яким буде активно розвиватися особистість майбутнього викладача вищої школи. Серед багатьох чинників, які впливають на формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості можна виділити основні: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників, які впливають на розвиток

педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл та їх поведінку, у першу чергу, потрібно віднести соціокультурне середовище до якого належать педагогічний та студентський колективи вищої школи, суспільство, родина, батьки, педагогічна діяльність та ін.

«Соціально-культурне середовище, – за визначенням В. Пешкової, – це значущий простір життєдіяльності, в якому протікає процес формування особистості, її розвиток і саморозвиток у взаємодії з іншими людьми, природними, предметними факторами, культурними цінностями» [8, с. 36].

Питаннями впливу соціокультурного середовища на формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл займалися А. Бондаревская, Л. Виготський, Л. Мітіна, В. Пешкова, В. Слободчиков, В. Сенашенко та ін.

До внутрішніх чинників, впливаючих на формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості викладачів вищої школи належать інтелектуальний, духовно-моральний, культурний розвиток особистості викладача, його мотивація; особистісні якості викладача (спрямування, відношення, інтелект, добропорядність, оптимізм, менталітет, інтуїція, самосвідомість і толерантність).

Мотивація набуває особливого значення при педагогічній організації діяльності майбутніх викладачів вищих шкіл. Викладач вищої школи повинен побудувати такі умови, в яких майбутні викладачі (студенти) самі прагнуть до діяльності, від якої залежить їх подальший розвиток. Треба зазначити, що діяльність, як правило, визначається не одним, а сукупністю мотивів, які відображають рівень розвитку особистості. У процесі розвитку особистості виникають і нові мотиви, а мотивація конкретної діяльності стає все складнішою.

Майбутні викладачі вищих шкіл, як інтелектуальні особистості, здатні адекватно аналізувати свої дії та вчинки, заздалегідь прогнозувати їх та свою поведінку у різноманітних ситуаціях. Їм притаманні такі інтелектуальні якості як: інтуїція, гнучкість розуму, ерудованість, широкий кругозір, допитливість, розсудливість та ін. Студенти вищої школи, які мають невисокий інтелектуальний розвиток, можуть навчатися досить успішно завдяки розвинутій навчальній мотивації. В цьому нас переконує Н. Гусякова: «при підвищеному інтересі особистості до конкретної діяльності включається так званий компенсаторний механізм, тобто недолік здібностей може компенсуватися розвитком мотиваційної сфери, що, у свою чергу, передбачає високі результати» [2, с. 101].

Мотивація до навчання і, особливо, до засвоєних знань та навиків залежить від багатьох факторів: індивідуальних особливостей майбутнього викладача, характеру оточуючого середовища (як студентського так і викладацького колективів), рівня розвитку та ін. Створення будь-якої мотивації є надзвичайно складним процесом. На наш погляд, одним із постійних та сильнодіючих мотивів педагогічної діяльності викладача є

інтерес (Interest – має значення, важливо). Зацікавленість – реальна причина для дії.

Ми погоджуємося з думкою В. Михайличенка, «професійну мотивацію розуміють як сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись у свідомості студента, спонукають і спрямовують його на формування готовності до майбутньої професійної діяльності» [7, с. 78].

Між успішністю навчальної діяльності і мотивацією існує дуже тісний зв'язок. Є незаперечним твердження Г. Клауса з приводу наявності позитивної мотивації у студентів. На його думку, студенти, які мають велике бажання отримати знання, будуть вчитися без зовнішнього тиску на них, проявляти наполегливість у навчанні, будуть отримувати від своїх знань задоволення, швидко і легко засвоювати навчальний матеріал, демонструючи при цьому швидкість розуму, інтелект та креативність [5]. Студенти, які мають стійку мотивацію до навчальної діяльності, розкривають в ній нові грані, які можуть задовольнити їх потреби.

Важливо реконструювати педагогічну свідомість майбутніх викладачів, побудувати умови для формування у них особливого ставлення до професії педагога та до студента, як найважливішої цінності.

Сукупність психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективне формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів, становлять основу розробленої нами «Теоретичної моделі структури педагогічної свідомості». Ми поділяємо думку Л. Мітіної щодо поділу умов на інтерпсихологічні, інтрапсихологічні та інтра-інтерпсихологічні [6].

Інтерпсихологічні умови – це такі умови, які торкаються не тільки індивідуальної педагогічної свідомості майбутніх викладачів, але і колективної свідомості. Ці умови є не що інше, як свідомо побудовані викладачем обставини, які мають безпосередній вплив на процес формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів.

Інтрапсихологічні умови – це умови, які спрямовані на рефлексію, активний розвиток ціннісних орієнтацій, а також перебудову внутрішнього світу майбутніх викладачів.

Інтра-інтерпсихологічні умови передбачають участь майбутніх викладачів у системі «викладач – студент».

Ми чітко розуміємо, що при впровадженні вищезазначених умов у навчальний процес педагогічної діяльності у вищій школі, буде більш ефективно відбуватися формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів.

Взявши до уваги інтерпсихологічні умови, ми розглядали студента, як майбутнього викладача вищої школи, з його буденними знаннями, установками, відношенням до процесу навчання, виховання та довузівського етапу становлення буденної свідомості. Проте, у період навчання у вищій школі, посередництвом включення особистого досвіду студентів у структуру освітньої ситуації можна спостерігати за змінами, які відбуваються у

педагогічній свідомості майбутніх викладачів, в усвідомленні ними змісту своїх повсякденних уявлень про освіту, фахову майстерність та, збагатившись науковими знаннями, помітно відбуваються і зміни у педагогічній свідомості майбутніх викладачів.

При вступі до вищої школи студенти, як правило, покладаються частіше на свій буденний педагогічний досвід і вважають, що всі проблеми, які існують в освіті можна вирішити завдяки здоровому глузду та придбаному буденному досвіду. Звичайно, вони не беруть до уваги науково-педагогічні знання. Однак, як стверджує С. Дніпров, створювати нову педагогічну діяльність можливо тільки за допомогою наукової педагогічної свідомості [3].

Проаналізувавши велику кількість психолого-педагогічної літератури з дослідженої нами теми, ми можемо зробити висновок, що придбаний буденний досвід не можна змінити навіть під час професійно-педагогічної підготовки у вищій школі. Як зазначає Д. Ронзін, буденні знання відрізняються сталістю та існують незалежно від їх наукових пояснень [10]. В результаті чого, у педагогічній свідомості майбутніх викладачів можуть бути присутні одночасно як буденні, так і наукові поняття, а через те, молоді викладачі у своїй педагогічній діяльності дуже часто допускають особисті помилки, що призводить до труднощів у педагогічній роботі. У зв'язку з цим, однією з важливих першочергових умов формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів, ми вважаємо за необхідне включити особистий досвід студентів до структури освітньої ситуації, цілковито змінити буденні уявлення про педагогічну діяльність, навчально-виховний процес, збагатити науковими знаннями, спираючись на головні положення вітчизняних науковців.

Аналізуючи умови формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл, ми переконалися, що завдяки рефлексії відбувається засвоєння студентами педагогічних цінностей та спостерігається формування педагогічної свідомості.

Проблеми розвитку педагогічних цінностей у майбутніх викладачів вищих шкіл на сучасному етапі педагогічної діяльності у рефлексивних комунікативних процесах знайшли своє відображення у роботах Ю. Громико, В. Сластьонін, О. Тюкова, Г. Щедровицького та ін. Ними був встановлений зв'язок розвитку свідомості з повноцінністю рефлексії.

В. Гінецінський наголошує на проблематизації педагогічної свідомості майбутніх викладачів, яка відбувається в результаті усвідомлення проблеми протиріччя між наявними та необхідними знаннями [1]. Ми вважаємо, що формуванню та розширенню педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл будуть сприяти: організація рефлексивної комунікації, співвідношення своєї позиції з позицією іншого, змістовне відбиття індивідуального досвіду майбутніх викладачів по відношенню до їх педагогічної діяльності.

Виходячи з вищевикладеного, ми можемо стверджувати, що рефлексивні комунікації є найважливішими психологічними умовами формування педагогічних цінностей та ціннісних відносин майбутніх викладачів у цілому. З власного практичного досвіду ми завжди були переконані, що особливе значення в існуванні та розвитку педагогічних цінностей належить, як правило, розвитку того середовища, до якого входив майбутній викладач.

Є слушним твердження А. Донцова щодо цінностей, які стають не тільки надбанням майбутніх викладачів, але і регулятором їх педагогічної діяльності. Автор підкреслював, що цінності визначають індивідуальну поведінку викладача тоді, коли вони є невід'ємним ланцюгом колективної діяльності [4]. Саме у педагогічному колективі у майбутніх викладачів первісно формуються педагогічні цінності, які потім трансформуються в індивідуальну педагогічну свідомість кожного майбутнього викладача. Як зазначає В. Сластьонін: «Перетворення цінностей сумісної діяльності в особистісні цінності та ціннісні відношення майбутнього викладача, соціальних змістів – у зміст педагогічної діяльності є найважливішою умовою особистісного професійного розвитку викладача» [9, с. 7].

Отже, можна зробити висновок, що педагогічні цінності та особистісні ціннісні відносини мають формуватися тільки на основі загально-колективних цінностей, у середовищі, де відбувається професійне становлення майбутніх викладачів. Становлення майбутніх викладачів, як професіоналів-фахівців, може здійснюватися тільки у відповідному професійно-педагогічному середовищі, до якого входять студенти та викладачі. Навчально-педагогічне середовище і є тим місцем, де відбувається формування педагогічних цінностей та педагогічних відносин майбутніх викладачів. Це середовище має постійно розвиватися, а майбутні викладачі – самовизначатися, засвоювати норми педагогічної діяльності, самовдосконалюватися.

Формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл, на наше глибоке переконання, теж можна досягти завдяки об'єднанню зусиль сім'ї, вищої школи, засобами масової інформації та ін. Але, з власного досвіду, ми можемо стверджувати, що істотну і особливу роль у формуванні педагогічної свідомості майбутніх викладачів відіграють, все ж таки, педагоги вищих шкіл. Саме вони, розвиваючи духовну культуру майбутніх викладачів, прищеплюють їм такі високі якості як: людяність, гідність, совість, патріотизм, творчість та відповідальність, допомагають розвитку демократичного процесу державотворення сучасної України.

Під час дослідження було встановлено:

- проблема формування педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл на сучасному етапі є однією з найактуальніших проблем у системі вищої педагогічної освіти;
- формування, становлення та розвиток педагогічної свідомості майбутніх викладачів, неодмінно відбувається у педагогічній діяльності;

– безпосередніми показниками єдності педагогічної свідомості та педагогічної діяльності є: цілеспрямований характер педагогічної діяльності; усвідомлення особливостей педагогічної професії; енергійність викладача у процесі педагогічної діяльності; духовно-моральна спрямованість викладача; передбачуваність складних педагогічних ситуацій та їх рішення; особиста відповідальність за педагогічну діяльність.

Незважаючи на значну кількість наукових праць і досліджень, проблема формування педагогічної свідомості у майбутніх викладачів вищих шкіл і досі залишається відкритою. Необхідність знайти шляхи та методи рішення вказаної проблеми і обумовило перспективи подальших наукових розробок з даної проблеми – створення системи підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл на основі впровадження педагогічних технологій, які сприятимуть формуванню, становленню та розвитку педагогічної свідомості майбутніх викладачів вищих шкіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гинецинский В. И. Предмет психологии: дидактический аспект / Гинецинский В. И. – М. : Логос, 1994. – 240 с.
2. Гусякова Н. И. Профессиональное сознание учителя : психологический аспект : монография / Гусякова Н. И. – Челябинск : Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2013. – 284 с.
3. Днепров С. А. Педагогическое сознание : теории и технологии формирования у будущих учителей : монография / Днепров С. А. – Екатеринбург : Изд-во Ур. ОРАН, 1998. – 297 с.
4. Донцов А. И. О ценностных отношения к личности / Донцов А. И. // Сов. педагогика. – 1974. – № 5. – С. 67–76.
5. Клаус Г. Введение в дифференциальную психологию учения / Клаус Г. – М. : Педагогика, 1987. – 173 с.
6. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя : монография / Митина Л. М. – М. : Флинта : МПСИ, 1998. – 200 с.
7. Михайличенко В. Є. Динаміка мотиваційної структури студентів вищих технічних навчальних закладів і значення цілепокладання у цьому процесі / Михайличенко В. Є., Грень Л. М., Полянська В. В. // Теорія і практика управління соціальними системами : філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2011. – № 2. – С. 76–83.
8. Пешкова В. П. Педагогические ресурсы социально-культурной среды образовательного учреждения / Пешкова В. П. // Вестник СЗО РАО. – 2013. – № 1. (13) – С. 36–39.
9. Психолого-педагогический практикум / [Л. С. Подымова, Л. И. Духова, О. А. Шиян и др.] ; под ред. В. А. Сластёнина. – [5-е изд.]. – М. : Изд.центр Академия, 2009. – 224 с.
10. Ронзин Д. В. Профессиональное сознание учителя как научно-практическая проблема / Ронзин Д. В. // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 5. – С. 65–72.